

STUDIJE, ČLANCI I RASPRAVE

Enver Redžić

TITO I JUGOSLOVENSKA MISAO

Poslije veoma duge ere odvojenog života jugoslovenski narodi su u prvom svjetskom ratu vidjeli i dobili šansu da ostvare svoje viševjekovne istorijske težnje: nacionalno oslobođenje i ujedinjenje u zajedničku jugoslovensku državu. Završetak rata potvrdio je realizam nacionalno-političkog programa predstavnika srpske vlade i Jugoslovenskog odbora u emigraciji, koji je dobio svoj državni oblik 1. decembra 1918. godine proglašenjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Nezavisno od načina konstituisanja jugoslovenske države i problema koje je otvorio u unutrašnjem razvoju, prvodecembarski čin zaključio je dugotrajne epohe političke razdvojenosti jugoslavenskih naroda pod stranom dominacijom i u sklopu velikih carstava, koja su ih vijekovima držala u položaju potčinjenosti, neravnopravnosti i obespravljenosti, često ih okretala u ratne sukobe, da bi ih u prvom svjetskom ratu bacili jedne protiv drugih u zaraćenim neprijateljskim blokovima, s namjerom da Srbiju unište kao nacionalno nezavisnu državu i zauvijek slome njihove napore i težnje da se razvijaju i žive slobodno, ujedinjeni u samostalnoj državi. Stvaranje jugoslovenske države izazvalo je krupne promjene u međunarodnim odnosima u srednjoj i jugoistočnoj Evropi. Istovremeno, već od samog nastanka nove države pitanje njenog unutrašnjeg uređenja predstavljalo je područje na kome su dolazile do izražaja i oštrije se konfrontirale višestruke razlike i suprotnosti — ekonomske, društvene, nacionalne, političke, vjerske, kulturne. Na osnivačima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, nosiocima držav-

ne vlasti i predstavnicima političkog života bila je odgovornost da svojim radom potvrđuju kako se sada, u političkoj praksi, ispunjavaju istorijske težnje jugoslavenskih naroda da stvaraju pretpostavke zajedničkog života i osiguravaju razvoj i napredak u sopstvenoj državi. Njihova odgovornost u tom smislu bila je utoliko veća što su jugoslovenski narodi u zajedničku državu donijeli veoma različito istorijsko naslijeđe, koje se moralo uvažavati, da bi u novoj političkoj stvarnosti djelovalo u pravcu njihovog približavanja i povezivanja. Pokazalo se, međutim, da su odgovorni politički faktori više bili okrenuti borbi za prestiž i primat u vođenju državnih poslova, nego što su imali razumijevanja i spremnosti da respektuju razlike formirane u dugotrajnim uslovima razdvojenosti jugoslavenskih naroda. Tako se jugoslavenska ideja, koja je od svoje pojave na istorijskoj sceni izražavala opredjeljenje jugoslavenskih naroda da se ujedine u samostalnu i nezavisnu jugoslavensku državu i u njoj obezbjeđuju nacionalnu slobodu, društveni, ekonomski i kulturni razvitak, od samog nastanka jugoslavenske države našla pod pritiskom suprotnih interesa i konfrontacije nacionalnih buržoazija. Već su prvi dani nove države nosili pečat sukobljenosti političkih koncepcija o unutrašnjem državnom uređenju. U sukobu su bile političke snage koje su zastupale stanovište o centralističkom državnom sistemu i druge, koje su insistirale na principu federalističkog državnog uređenja. Protagonist i nosilac politike državnog centralizma i nacionalnog jugoslavenskog unitarizma bila je velikosrpska buržoazija koja je za sebe tražila hegemoniju i posredstvom državne vlasti, kao i uz podršku unitarističkih elemenata iz dijelova hrvatske i slovenačke političke strukture, mogla da je sprovodi. Federalističko gledište imalo je najjače uporište u hrvatskoj nacionalnoj politici, prvenstveno u Radićevoj HSS, ali i u drugim nacionalnim segmentima jugoslavenskog političkog života. Sukob ovih frontova, pothranjivan nacionalnim antagonizmima, razvio se u hroničnu državnu krizu u znaku međunarodne konfrontacije, čije je produbljivanje neminovno vodilo višestrukoj destabilizaciji države, unutrašnjoj kao i međunarodnoj.

Podijeljen u suprotne struje i političke partije, jugoslavenski radnički pokret nije značajnije uticao na tokove u ovom protivrječnom kretanju. Za razliku od socijalističkog pravca, koji se izjašnjavao za državni centralizam i jugoslavensko nacionalno jedinstvo, komunistički pravac će već 1923. godine prevazići centralističko-unitarističko opredjeljenje i zauzeti stanovište da Jugoslavija predstavlja višenacionalnu državnu zajednicu, i saglasno načelu samoopredjeljenja naroda, rješenje nacionalnog pitanja vidio u obrazovanju radničko-seljačkih republika u Jugoslaviji, na

Balkanu i Podunavlju.¹⁾ Time se front federalizma malo proširio, ali je još bio preslab da bi mogao ugroziti centralistički državni poredak.

Međutim, politika velikosrpskih hegemonističkih režima izazivala je veoma oštre konfrontacije u unutrašnjim političkim i nacionalnim odnosima, u kojima se stvarao prostor kako za jačanje antihegemonističkih snaga, tako i za bujanje antijugoslovenskog separatističkog pokreta. Kada je poslije ubistva vođe HSS Stjepana Radića unutrašnja kriza dostigla svoj vrhunac, kralj Aleksandar je, koristeći nezadovoljstvo širokih slojeva naroda, nesposobnost građanskih partija i parlamenta da osiguraju autoritet ustavnog poretka, 6. januara 1929. godine suspendovao ustav, zabranio političke stranke, raspustio parlament i proglasio vojno-monarhističku diktaturu u znaku ideologije državnog i nacionalnog jedinstva. Jugoslovenska ideja, koja je tokom jednog stoljeća potvrdila svoje velike istorijske vrijednosti, pokretala i povezivala jugoslovenske narode u njihovim težnjama i borbi za oslobođenje i ujedinjenje u zajedničkoj slobodnoj i samostalnoj jugoslovenskoj državi, sada je trebalo da posluži funkcionisanju državnog sistema nacionalne neravnopravnosti i potčinjavanja, ignorisanja nacionalnog identiteta i gušenja nacionalnog dostojanstva i slobode. Pokazalo se da jedna istorijski progresivna misao može da služi retrogradnim, reakcionarnim ciljevima kada je prisvoje i istaknu kao kohezioni elemenat svoje strategije snage društvene i političke reakcije. Jugoslovenska ideja bila je neophodna vojno-monarhističkoj diktaturi da bi se njome kao zastavom jugoslovenskog nacionalnog i državnog jedinstva prikrivala i sprovodila velikosrpska hegemonistička politika bez njene stranačke radikalno-demokratske reprezentacije. Jugoslovenskoj ideji prijetila je opasnost da bude trajno odbačena. Državni vrh na čelu s kraljem učinio je sve da je kompromituje. Nasilnoj jugoslovenskoj nacionalnoj unifikaciji pružen je otpor, u kome su izrazito snažne bile antijugoslovenske koncepcije i tendencije, često sa političkim ciljem razbijanja jugoslovenske države, koji su svom žestinom postavljali fašistički pokreti Pavelićevih ustaša i makedonskih separatista Vanče Mihajlova. U vrijeme diktature i KPJ se bila opredijelila za politiku razbijanja Jugoslavije na posebne nacionalne republike u okviru sovjetske balkanske federacije.²⁾ Ona je čak pozvala na ustanak radnike, seljake i ugnjetene narode, pa je svoju političku avanturu morala da plati visokom cijenom rasturanja partijskih organizacija i progona partijskih kadrova, što je imalo teške posljedice za komunistički po-

¹⁾ *Istorijski arhiv KPJ* — tom II, Beograd 1950, Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919—1937 — III Zemaljska konferencija KPJ — Rezolucija o nacionalnom pitanju, str. 67—73.

²⁾ *IAKPJ*, tom II, *Članovima KPJ*, str. 215.

kret. Antijugoslovensko opredjeljenje KPJ bilo je, u stvari, rezultat uticaja Komunističke internacionale i Sovjetskog Saveza, u čijoj su strategiji komunističke partije pojedinih zemalja interese Sovjetskog Saveza morale da pretpostavljaju interesima revolucionarnih pokreta u kojima su nastale i djelovale. Međutim, pošto je dolaskom Hitlera na vlast u Njemačkoj Komunistička internacionala bila motivirana da u svoju strategiju unese nova stanovišta, na prvom mjestu stvaranje međunarodnog antifašističkog fronta, CK KPJ je na Plenarnom zasjedanju u Splitu, juna 1935, formulisao stav da nacionalno pitanje treba rješavati »u sklopu jugoslavenske državne zajednice, a ne njenim razbijanjem i stvaranjem patuljastih država«. ³⁾ Pozitivan odnos KPJ prema Jugoslaviji predstavljao je jedan od bitnih elemenata njene revolucionarne strategije u kojoj će ona od tada samostalno, bez indoktrinacije i uticaja međunarodnog centra komunističkog pokreta, izgrađivati teoriju i praksu u oblasti nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Već slijedeće, 1936. godine, u »Pismu za Srbiju« Josip Broz Tito u ime Politbiroa CK KPJ formuliše stanovište KPJ o rješavanju nacionalnog pitanja. U »Tezama za projekt platforme za široki Narodni front« Tito traži da Partija u kontaktima sa predstavnicima Udružene opozicije na liniji stvaranja Narodnog fronta insistira na federativnom principu i na sedam federalnih jedinica: Hrvatska, Slovenija, Srbija, Makedonija, Crna Gora, Vojvodina, Bosna i Hercegovina. ⁴⁾ Tako je bio postavljen nacionalni program KPJ, koji će joj omogućiti da se u političkom životu Jugoslavije afirmira kao stožer antifašističkog pokreta i kao jedina opštejugoslavenska partija sa pouzdanim i principijelnim stanovištem na liniji prevazilaženja krize i uspostavljanja stabilnih nacionalnih odnosa u Jugoslaviji. Titova koncepcija federativnog uređenja Jugoslavije iz 1936. godine bila je čvrsto utemeljena na istorijskim težnjama jugoslavenskih naroda da nacionalno slobodni i ravnopravni žive ujedinjeni u zajedničkoj jugoslavenskoj državi, kao i na njihovim demokratskim i antifašističkim opredjeljenjima u uslovima kada su nezavisnost Jugoslavije s polja ugrožavale revanšističke snage na čelu s Hitlerovom Njemačkom, a iznutra hegemonistički režimi i separatistički pokreti profašističke i fašističke orijentacije.

Izvanredno razvijenog čula za istorijska kretanja, Tito je shvatio suštinu jugoslavenske ideje, njen izvorni smisao, zakonitost pojave i nužnost opstanka Jugoslavije kao trajnog oblika nacionalne slobode, ravnopravnosti i nezavisnosti njenih naroda. Sa njegovim dolaskom na čelo KPJ jugoslavenska ideja ulazi u novo razdoblje, u kome se produbljuje njeno prožimanje sa cilje-

³⁾ IAKPJ, tom II, *Plenum CK KPJ*, str. 360.

⁴⁾ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, 3, *Pismo za Srbiju*, 2. novembra 1936 — str. 36—37.

vima socijalističkog pokreta, a socijalistički pokret konkretizuje svoje programske mogućnosti i samostalne oblike. Kao oblik državne zajednice nacionalno ravnopravnih jugoslavenskih naroda, Jugoslavija će predstavljati trajan elemenat u Titovoj strategiji revolucije, koju će on graditi zavisno od konkretnih uslova borbe za ostvarenje istorijskih ciljeva radničke klase Jugoslavije i njenih naroda. Dok su se režim i antijugoslavenski separatistički pokreti sve tješnje povezivali sa fašističkim silama osovine Berlin—Rim da bi njihovom podrškom osigurali uzajamno suprotne ciljeve — opstanak odnosno razbijanje Jugoslavije — KPJ je borbu za odbranu nacionalne slobode i nezavisnosti jugoslavenskih naroda dosljedno povezivala sa borbom za nacionalnu ravnopravnost svih naroda u Jugoslaviji. Tito je u KPJ izgrađivao čvrsto uvjerenje da bez nacionalne ravnopravnosti nema opstanka jugoslavenskoj državnoj zajednici, ali ni nacionalne slobode i ravnopravnosti jugoslavenskih naroda izvan nezavisne Jugoslavije. Pod Titovim rukovodstvom KPJ se potvrđivala kao pouzdani baštinik velike istorijske obaveze — da bude nosilac borbe za nacionalnu slobodu jugoslavenskih naroda i nezavisnost jugoslovenske državne zajednice. Iako je bila primorana da još od Obznane djeluje iz ilegalnosti, KPJ je na čelu antifašističkog pokreta, svojom duboko patriotskom platformom sticala ugled značajnog faktora u političkom životu zemlje. To su potvrđivali i spoljni i unutrašnji događaji, u kojima je, nasuprot pometnji i defetizmu u državnim vrhovima i redovima opozicije, dolazila do izražaja jasnoća njenih ocjena i jugoslavenski patriotizam njenih opredjeljenja. Hitlerova aneksija Austrije i okupacija Čehoslovačke pokazali su da politička platforma KPJ ima sve širu podršku u redovima radnika, omladine, inteligencije, seljaštva i građana. Istovremeno, ovi događaji značili su neposrednu opasnost za nezavisnost Jugoslavije.⁵⁾

U upravljačkom vrhu države žurili su da nađu izlaz iz unutrašnje krize koju je generirala politika nacionalnog obespravljivanja u znaku hegemonije velikosrpske buržoazije. Državni centralizam i jugoslavenski nacionalni unitarizam morali su biti odbaceni da bi se prebrodila državna kriza nabijena višestrukim antagonizmima. Krajem avgusta 1939. godine sklopljen je Sporazum Cvetković—Maček, kojim je velikosrpska buržoazija učinila značajne ustupke hrvatskoj buržoaziji.⁶⁾ Ovim sporazumom formirana je Banovina Hrvatska sa autonomnim položajem u okviru Jugoslavije. Međutim, obrazovana poslije Sporazuma, vlada Cvetković—Maček nije pokazala spremnost da nastavi i dovrši započete reforme unutrašnjeg uređenja države. Velikosrpska bur-

⁵⁾ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, 4 — »*Za mir, nezavisnost i slobodu*« — str. 30—33.

⁶⁾ Ljubo Boban, *Maček i politika HSS 1928/1941*, br. 2, Zagreb 1974, str. 261.

žoazija nije htjela da izgubi primat u državi i da se odrekne »srpskih zemalja«, a hrvatska politika na čelu s Mačekom nije, takođe, htjela da insistira na rješavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji u cjelini. Hrvatski politički predstavnici nisu ispoljavali interes za rješavanje makedonskog ili crnogorskog pitanja da ne bi ulazili u interesnu sferu svoga velikosrpskog partnera, ali su zato bili uporni da se izvrši dioba Bosne i Hercegovine i Vojvodine između Hrvatske i Srbije.⁷⁾

KPJ nije imala iluzija da će vlada Sporazuma Cvetković—Maček obnoviti demokratiju, uspostaviti u zemlji nacionalnu ravnopravnost, stabilizovati unutrašnje odnose i jedinstvom narodnih masa ojačati otpornu snagu države za odbranu od agresivnog fašizma. Štaviše, politika vlade Cvetković—Maček pružala je obilno dokaze da se zaoštavaju suprotnosti u znaku polarizacije snaga reakcije i ubrzanog procesa dezintegracije i rasula države. U praksi se potvrđivala ocjena KPJ da režim Cvetković—Maček produžava politiku nacionalnog ugnjetavanja, ograničavanja demokratskih prava i sloboda građana i slabi odbrambenu snagu zemlje. Tito je duboko osjećao i shvatao da se životni, nacionalni interesi jugoslavenskih naroda usredsređuju u odbrani nezavisnosti i integriteta Jugoslavije, kao i u borbi za nacionalnu ravnopravnost i demokratizaciju cjelokupnog društvenog i političkog života u zemlji. Titova je misao: interesi radničke klase neodvojivi su od primarnih nacionalnih interesa zemlje. Otuda strateške zadatke KPJ opredjeljuje jedinstvo klasnih interesa proletarijata i nacionalne nezavisnosti jugoslavenskih naroda. KPJ je pozvana da stane na čelo borbe za odbranu nezavisnosti Jugoslavije.

U takvoj situaciji CK KPJ odlučio je da sazove V zemaljsku partijsku konferenciju da bi odredio strategiju i taktiku Partije u uslovima kada je Jugoslaviji neposredno prijetila opasnost od napada fašističkih sila osovine Berlin—Rim, sa realnim posljedicama gubitka nezavisnosti i uništenja državnog integriteta. Održana u Dubravi, kraj Zagreba, oktobra 1940. godine, u vrijeme kada je drugi svjetski rat već bio ušao u drugu godinu, a režim Cvetković—Maček sve otvorenije ispoljavao spremnost za kapitulaciju pred fašističkim agresorima, V zemaljska konferencija je zaključila da odbrana nezavisnosti naroda Jugoslavije predstavlja osnovni pravac aktivnosti KPJ, koja može biti uspješna samo u najdubljoj povezanosti sa borbom protiv ratnih ciljeva imperijalističkih osvajača iz oba tabora, protiv profašističkih elemenata u vladi Cvetković—Maček i za zaključivanje pakta o uzajamnoj pomoći sa Sovjetskim Savezom.⁸⁾ Dok je režim Cvetko-

⁷⁾ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, 5, *Situacija u Jugoslaviji*, str. 128/129.

⁸⁾ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, 6, *Rezolucija V zemaljske konferencije KPJ*, str. 61—64.

vić—Maček ispoljavao spremnost da se priklanja zahtjevima sila Trojnog pakta, V zemaljska konferencija KPJ, inspirisana Titovim duhom, izrazila je odlučnost KPJ da smisao svoga postojanja i djelovanja dokazuje istrajnošću opredjeljenja za odbranu nezavisnosti Jugoslavije. Prvobitno izraz težnji jugoslavenskih naroda da stvore svoju zajedničku državu, sada, u Titovoj koncepciji smisao jugoslavenske ideje izražava se u opredjeljenju progresivnih snaga jugoslavenskih naroda na čelu s KPJ da se njihova velika istorijska tekovina — Jugoslavija — očuva pred opasnošću da postane plijen fašističkih agresora. Međutim, sprovodeći strategiju V zemaljske konferencije, KPJ nije imala iluzija da može spriječiti katastrofu u koju je zemlju vodila vlada, ali je mogla biti sigurna da se njena uloga avangarde radničke klase nužno proširuje ulogom rukovodeće snage u borbi za nacionalnu nezavisnost i budućnost jugoslavenskih naroda. Obaranje vlade Cvetković—Maček 27. marta 1941. godine, poslije potpisivanja ugovora o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu, ne može se razumjeti bez uloge koju je KPJ igrala u političkom životu zemlje. S druge strane, brzi slom jugoslavenske države u aprilskom ratu 1941. godine objašnjava se prvenstveno dugogodišnjim djelovanjem pete kolone, koja je u danima rata, unošenjem dezorganizacije u vojnim štabovima i državnim organima, pružila efikasnu pomoć agresorima da u munjevitom prodoru okupiraju i razbiju Jugoslaviju.

Teritorija jugoslavenske države podijeljena je na okupaciona područja između njemačkih i italijanskih osvajača i njihovih mađarskih i bugarskih saveznika, a pod protektoratom Njemačke i Italije stvorena je tzv. Nezavisna Država Hrvatska, u kojoj je vlast pripala ustaškom pokretu na čelu s Antom Pavelićem.⁹⁾

U istoriji jugoslavenske misli i jugoslavenskih naroda kapitalizacija, razbijanje i komadanje Jugoslavije između fašističkih okupatora predstavljala je njen najveći poraz. Stvaranje NDH trebalo je, po zamisli njenih njemačko-italijanskih tvoraca i ustaških upravljača, da znači da je zauvijek isključena mogućnost obnavljanja Jugoslavije kao državne zajednice jugoslavenskih naroda. Činilo se da je jugoslavenska misao bila lišena budućnosti i da nepovratno pripada prošlosti. U stvari, sa 1941. godinom bila je zaključena prva velika istorijska epoha jugoslavenske misli, da bi započela druga, u kojoj su jugoslavenski narodi morali da izdrže sva iskušenja i odbace sudbinu koju su im namijenili fašistički osvajači, ili da se kao »neistorijski narodi« pomire sa položajem robova u nacističkom »novom poretku«. Prije nego što je emigrirala u Veliku Britaniju, vlada Kraljevine Jugoslavije izda-

⁹⁾ Pero Morača, *Jugoslavija 1941*, Beograd 1971, str. 15—16; 18—19.

la je nalog generalu Kalafatoviću da potpiše kapitulaciju.¹⁰⁾ Gruba realnost okupacije pokazala je da u političkim stavovima i praksi krupnih buržoaskih partija nije bilo elemenata jugoslovenske kohezije i da su i one »najdržavotvornije« i »najnacionalnije«, vođene klasnim motivima, brzo uspjele da zaborave obaveze prema državi i naciji. U cjelini se potvrdila ocjena KPJ o raspadu buržoaskih političkih stranaka,¹¹⁾ koji je otpočeo njihovom politikom u znaku »razumijevanja« nacionalnih zahtjeva Hitlerovog Trećeg Rajha, a okončan fašističkom okupacijom Jugoslavije.

Za budućnost jugoslovenskih naroda od presudnog značaja bila je činjenica što su u danima najtežeg poraza, koji je došao sa slomom Jugoslavije, imali KPJ, beskrajno odanu njihovim životnim interesima i što se na čelu KPJ nalazio Josip Broz Tito, ličnost velikog uma i hrabrosti, izvanrednih osjećanja i pouzdanih spoznaja o spremnosti i sposobnosti naroda da brani iskonsko pravo na opstanak i da se bori za slobodu. Istančanog sluha za istorijski trenutak, silnog uvjerenja u neuništivost naroda koji je spreman za borbu protiv osvajača, Tito se pojavio na areni i objavio da KPJ ne priznaje okupaciju i komadanje Jugoslavije i da je borba protiv imperijalističkih fašističkih okupatora i njihovo istjerivanje iz porobljene zemlje njen prvi i osnovni zadatak.¹²⁾ Tito je odlučno uklonio zabune i dileme u redovima hrvatskih komunista, koji su otvarali pitanje zašto je KP Hrvatske poslije stvaranja NDH još u sastavu KPJ, naglašavajući da svi narodi Judoslavije, pa i hrvatski narod, dijele istu sudbinu fašističkog okupatora i da je najpreča dužnost KPJ da sve narode Jugoslavije okupi u borbi za oslobođenje zemlje.¹³⁾ Majsko savjetovanje, održano na inicijativu i pod rukovodstvom Tita, označilo je početak organizovane borbe protiv fašističkih okupatora i njihovih petokolonaških kvislinških agentura, koju je pripremila i pokrenula KPJ.

Katastrofu Jugoslavije trebalo je produbiti kataklizmom jugoslovenskih naroda. Surovim progonima i terorom okupatora i kvislinškog aparata bili su izloženi slovenački i srpski narod, Jevreji i Romi, kao i komunisti i patrioti u svim okupiranim dijelovima Jugoslavije. U NDH ustaše su pristupile raznim metodama nasilja protiv srpskog naroda u cilju stvaranja nacionalno čiste hrvatske teritorije,¹⁴⁾ kao što su i u drugim okupacionim područ-

¹⁰⁾ Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, 2, Beograd 1983, str. 439; 462—4.

¹¹⁾ Branko Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941—1945)*, br. 1, Beograd 1983, str. 160.

¹²⁾ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, 7, *Savjetovanje KPJ*, str. 35.

¹³⁾ Tito, n. dj. *Zašto smo još u sastavu KPJ*, str. 16—17.

¹⁴⁾ Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, Zagreb 1977, 162—178.

jima fašisti preduzeli progone i nasilja prema narodu. Iseljavanje, pokatoličavanje i pokolji Srba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini otpočeli su već u maju, da bi poslije Hitlerovog napada na Sovjetski Savez dobili masovne i nekontrolisane razmjere.

Na dan njemačkog napada na Sovjetski Savez, 22. juna 1941, Tito je sastavio i u ime CK KPJ objavio proglas naroda Jugoslavije,¹⁵⁾ u kome podvlači da samo ujedinjenim snagama u borbi protiv fašističkih osvajača jugoslavenski narodi mogu da se oslobode od fašističkog ropstva i osiguraju svoju budućnost. Linija za odbranu nezavisnosti naroda Jugoslavije, koju je KPJ sprovodila poslije Hitlerovog priključenja Austrije Trećem Rajhu, logikom revolucionarnog razvitka nužno se transformisala u poziv na narodnooslobodilački ustanak protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajnika. Odluku o pokretanju narodnog ustanka donio je Politbiro CK KPJ na sjednici u Beogradu 4. jula 1941. godine.¹⁶⁾ Smisao i cilj ustanka bio je istjerivanje okupatora i uništenje kvislinga. Tokom jula ustanci su izbili u svim dijelovima Jugoslavije, osim u Makedoniji, u kojoj je sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ Metodije Šarlo pružio otpor odluci CK KPJ samovoljnim priključenjem pokrajinske partijske organizacije bugarskoj Komunističkoj partiji, jer je Makedonija bila okupirana i našla se u sastavu bugarske države. Pošto je Komunistička internacionala na Titovo insistiranje vratila makedonsku partijsku organizaciju u sastav KPJ i formirano novo pokrajinsko rukovodstvo, došlo je do ustanka i u Makedoniji 11. oktobra 1941. godine. Pokretanje narodnooslobodilačkog ustanka za istjerivanje okupatora i uništenje njihovih unutrašnjih saradnika imalo je značaj pretpostavki za stvaranje nove Jugoslavije, nove po unutrašnjem uređenju na principu nacionalne ravnopravnosti i po socijalnim snagama koje su razumjevanjem da se njihov klasni interes najpotpunije izražava narodnooslobodilačkom borbom protiv okupatora i domaćih izdajnika bitno doprinijele oslobođenju i nezavisnosti jugoslavenskih naroda. Već u avgustu 1941. godine Tito je smatrao da razvoj ustanka traži da se formira narodni komitet oslobođenja od predstavnika demokratskih struja i KPJ kao centralni organ narodne vlasti koja se počela stvarati na oslobođenim partizanskim teritorijama.¹⁷⁾ Iako je ova inicijativa morala biti odgođena za povoljnije uslove, već sama njena pojava svjedoči o Titovoj koncepciji da se u procesu narodnooslobodilačke borbe formiraju i izgrade političke institucije koje su neophodne za obnovu Jugoslavije.

¹⁵⁾ Josip Broz Tito, n. dj. *Radnici, seljaci i građani Jugoslavije*, 43—48.

¹⁶⁾ Josip Broz Tito, n. dj. *Narodi Jugoslavije: Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci i drugi*, str. 51—54, 212—213.

¹⁷⁾ Josip Broz Tito, n. dj. *Za Brku (Rada Končara) i Vladu (Vlada Popovića) za štab partizanskih odreda u Hrvatskoj*, str. 81/82.

Za razliku od razdoblja prvog svjetskog rata, kada se podvlačilo narodno jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca kao ideja vodilja u nastojanjima i naporima za stvaranje jugoslovenske države ujedinjenjem svih jugoslovenskih zemalja, sada je u narodnooslobodilačkoj borbi protiv fašističkih okupatora za oslobođenje i obnovu Jugoslavije ideja vodilja bila ideja bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda. Etnički srodni do najvišeg stepena, u dugoj prošlosti politički razdvojeni, jugoslovenski narodi stekli su saznanje da se jedino u samostalnoj zajednici mogu održati i u njoj stvarati uslove za napredak. Fašistička okupacija Jugoslavije dala je tome saznanju dimenzije sudbinskog značaja. Bratstvo jugoslovenskih naroda u uslovima fašističke okupacije bilo je jedina njihova snaga koja im je preostala protiv fašističkog plana uništenja i samouništenja Jugoslovena. Bratstvo se produbljuje jedinstvom, a jedinstvo učvršćuje bratstvom, neumorno su isticali Tito i KPJ. Narodnooslobodilačka borba protiv fašističkih okupatora uspješna je onoliko koliko se u njoj ostvaruje ideja bratstva i jedinstva, koliko je njome prožeta i osmišljena. Produbljivati bratstvo jugoslovenskih naroda jačanjem njihovog jedinstva u narodnooslobodilačkoj borbi, to je bio osnovni pravac djelovanja KPJ u ostvarivanju strateškog cilja — oslobođenja i obnove Jugoslavije. Narodnooslobodilačka borba protiv fašističkih okupatora imanentno je bila borba za obnovu Jugoslavije. Kao organizator i strateg ustanka, KPJ na čelu sa Titom ostala je istorijski baštinik opredjeljenja jugoslovenskih naroda da žive ujedinjeni u zajedničkoj jugoslovenskoj državi.

Početakom 1942. godine Tito je u ocjeni opšteg razvoja narodnooslobodilačke borbe upozorio da se u četničkom pokretu pod vođstvom Draže Mihajlovića formira velikosrpski kontrarevolucionarni centar, opasan za sve narode Jugoslavije.¹⁸⁾ Na ustaške masovne pokolje srpskog stanovništva četnički pokret odgovarao je takođe masovnim pokoljima muslimanskog i hrvatskog stanovništva. Pavelićevom programu etnički čiste NDH suprotstavljen je četnički program »Homogene Srbije«.¹⁹⁾ Po zamisli vođstva četničkog pokreta etnički homogena »Velika Srbija« trebalo je da bude kičma obnovljene Jugoslavije sa tri federalne jedinice. U četničkoj koncepciji jugoslovenske federacije vodeća uloga pripadala bi Srbiji, dok bi Hrvatska i Slovenija imale položaj drugorazrednih federalnih jedinica. Da bi se dobila etnički homogena

¹⁸⁾ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, 8, *Izvršnom odboru Oslobođilne fronte slovenačkog naroda*, str. 81.

¹⁹⁾ *Zbornik NOR-a*, tom XIV, knj. 1, Dok. 1, *Projekat Stevana Moljevića od 30. juna 1941. o granicama, društvenom uređenju i spolnoj politici »Velike Srbije« u obnovljenoj Jugoslaviji posle drugog svjetskog rata.*

Dok. br. 6, *Program četničkog pokreta Draže Mihailovića od septembra 1941. za vreme i posle završetka drugog svjetskog rata upućen izbegličkoj vladi kraljevine Jugoslavije*, str. 26—29.

»Velika Srbija«, Hrvati bi sa njenog područja, koje bi obuhvatalo Srbiju, Makedoniju, Crnu Goru, istočnu Hercegovinu, Srem, Banat i Bačku bili preseljeni u hrvatsko etničko područje, a muslimansko stanovništvo stigla bi »zaslužena kazna« uništenje, odnosno iseljenje u Tursku ili bilo gdje izvan »Velike Srbije«. ²⁰⁾ Za razliku od ustaškog pokreta, koji je u euforiji zločina nepovratno izgubio svaki nacionalni značaj i oslonac, pa se mogao održati jedino uz pomoć okupatora, četnički pokret imao je uporište u dijelu srpskog naroda zahvaljujući četničkoj tradiciji iz balkanskih ratova i prvog svjetskog rata, a posebno propagandi da narod treba čuvati od odmazde svirepih okupatora, da bi se podigao ustanak protiv okupatora kada za to dođe vrijeme. Strategija četničkog pokreta bila je koncentrisana na uništenje narodnooslobodilačkog pokreta koji se jedini borio protiv fašističkog okupatora. Četnička saradnja sa ustašama i drugim protivnicima narodnooslobodilačkog pokreta imala je sve realne pretpostavke i sa njima neophodno makijevalističko opravdanje. Ubrzani proces ujedinjavanja jugoslavenskih kolaboracionista pod okriljem okupatora otkrivao je da četnički pokret Draže Mihajlovića čini stub kontrarevolucije u Jugoslaviji.

Osnovni motiv četničke saradnje sa fašističkim okupatorima nalazio se u opredjeljenju velikosrpskih reakcionarnih elemenata da po završetku rata, bez obzira kojoj će od zaraćenih strana pripasti pobjeda, sačuvaju sistem velikosrpske hegemonije. Stoga je za uspješan razvoj narodnooslobodilačkog pokreta presudan značaj imalo pitanje uređenja nacionalnih odnosa u Jugoslaviji još u toku narodnooslobodilačkog rata. Ako je borba za oslobođenje jugoslavenskih naroda od fašističkih okupatora imanentno imala značaj borbe za stvaranje nove Jugoslavije, razvoj narodnooslobodilačkog pokreta kategorički je zahtijevao da njegovo rukovodstvo u relevantnom političkom dokumentu izloži jugoslavenskim narodima svoju programsku koncepciju obnovljene Jugoslavije. U drugoj polovini 1942. godine, na Titovu inicijativu vojnopolitičko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta razmatralo je pitanje buduće nacionalno-političke strukture Jugoslavije i stvaranje političkog organa koji bi u ime narodnooslobodilačkog pokreta donio odluku o uređenju Jugoslavije kao višenacionalne državne zajednice. Bilo je zamišljeno da se na skupštini predstavnika narodnooslobodilačkog pokreta konstituiše Vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije kao najviša zakonodavna, izvršna i sudska vlast u Jugoslaviji, koje bi iz svoga sastava izabralo Vijeće narodnih povje-

²⁰⁾ Branko Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji*, 2, str. 91—93.

renika — Narodnu vladu — kao svoj izvršni organ.²¹⁾ Međunarodni faktori uticali su da se umjesto kao zakonodavno tijelo, u Bihaću 26. i 27. novembra 1942. godine, AVNOJ konstituisao kao opštenacionalno i opštepartijsko predstavništvo, kao politički organ narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Ipak, Izvršni odbor AVNOJ-a, izabran u Bihaću, bio je organizovan i djelovao je kao vlada narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije.

Formiranje AVNOJ-a u Bihaću označilo je novu, međašku pobjedu jugoslovenske misli, ideje bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda nad krimenoidnim antijugoslovenstvom fašizma. Ali, to još nije bila konačna pobjeda. Njemački i italijanski okupatori prepoznavali su sasvim tačno historijsko-politički smisao čina osnivanja AVNOJ-a i bili na čistu da AVNOJ po svojim političkim, jugoslovenskim motivima i karakteru ne može biti ništa drugo do onaj neophodni korak u pravcu revolucionarnog ustavotvornog obnavljanja Jugoslavije. Stoga su oni čvrsto riješili da presijeku takav razvoj, ocjenjujući da je njihova vojna superiornost u tom pogledu pouzdana garantija. Uvjereni da samo trajna okupacija onemogućava obnovu Jugoslavije, okupatori su preduzeli petu ofanzivu protiv narodnooslobodilačke vojske, s ciljem da se zauvijek uništi svaka pomisao ponovnog uspostavljanja jugoslovenske države, da se iz jugoslovenskog tla u korijenu iščupa jugoslovenska misao, misao obnavljanja Jugoslavije.²²⁾ Kao što je poznato, najveća okupatorsko kvislinška operacija protiv NOVJ je propala, jer joj je cilj bio neostvarljiv. Naprotiv, jugoslovenska misao pobjeđivala je otpornošću jugoslovenskih naroda okupatorskoj tiraniji, vitalnošću da grade i razvijaju perspektivu u najdubljem mraku, koji je prijetio totalnim gušenjem jugoslovenstva. Po Titovoj ocjeni u jesen 1943. godine, odnos snaga u zemlji pokazivao je da se narodnooslobodilački pokret u svim dijelovima Jugoslavije nalazi u usponu, da mase jugoslovenskih naroda ispoljavaju sve čvršću privrženost njegovim ciljevima i da je pitanje konačne pobjede nad okupatorima u suštini već odlučeno dvoipogodišnjim vojnim i političkim rezultatima narodnooslobodilačke borbe. Tito je bio uvjeren da su sazreli svi uslovi da se realizuje zamisao iz vremena »bihačke republike« i da konstituisanjem legitimnih vrhovnih političkih organa narodnooslobodilački pokret položi temelje obnovljene državne zajednice jugoslovenskih naroda. Rukovođeno temeljnim idejama i ciljevima narodnooslobodilačkog pokreta, Drugo zasjedanje AVNOJ-a, održano u Jajcu 29/30. novembra

²¹⁾ Slobodan Nešović, *Temelji nove Jugoslavije, Projekt uredbе o ustrojstvu Vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Vijeća narodnih povjerenika*, Beograd 1973, str. 21—23.

²²⁾ Fabijan Trgo, *Četvrta i peta neprijateljska ofanziva, Neretva i Sutjeska 1943*, Zbornik radova naučnog skupa održanog u Sarajevu od 27. juna do 2. jula 1968. u Sarajevu, Beograd 1969, str. 9—84.

1943. godine, izrazilo je revolucionarnu volju i opredjeljenje naroda Jugoslavije u svojim istorijskim odlukama: da se AVNOJ konstituiše u vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo kao vrhovni predstavnik suvereniteta naroda i države Jugoslavije kao cjeline i da se uspostavi Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije kao organ sa svim obilježjima narodne vlade, da se izdajničkoj jugoslavenskoj izbjegličkoj »vladi« oduzmu sva prava zakonite vlade Jugoslavije i da se zabrani povratak u zemlju kralju Petru Karađorđeviću, s tim da će pitanje kralja i monarhije riješiti sam narod poslije oslobođenja čitave države, da se Jugoslavija izgradi na demokratskom federativnom principu kao državna zajednica ravnopravnih naroda.²³⁾

Odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu izrazile su istorijsku činjenicu da nova Jugoslavija nije više bila perspektiva, već je predstavljala realnost jugoslavenske revolucije, koja je pod rukovodstvom KPJ na čelu s Titom išla sigurnoj pobjedi. Međutim, do oslobođenja zemlje, narodnooslobodilački pokret morao je da izdrži veoma jak pritisak kako iz zemlje, tako i spolja. Uspon narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj poslije zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu primorao je ustaše da se povlače na svim tačkama, pri čemu im je još bilo preostalo da protiv nove Jugoslavije i federalne Hrvatske aktiviraju stari arsenal antikomunističke, srbofobske i antijugoslavenske ustaške ideologije. Sa tezama da Jajce obilježava treću etapu borbe za uništenje hrvatstva, da »četničko ravnogorstvo« i »komunističko partizanstvo« predstavljaju različite putove i sredstva za obnavljanje srpske hegemonije u Hrvatskoj, nije moglo da se u hrvatskom narodu probudi i razvije povjerenje u »životvornost« NDH.²⁴⁾ Na drugoj strani, sazivanjem i održavanjem kongresa u selu Ba, krajem januara 1944. godine, vođstvo četničkog pokreta nadalo se da će zaustaviti i spriječiti snažan porast narodnooslobodilačkog pokreta, podstaknut odlukama AVNOJ-a. Kongres je imao dva osnovna cilja. Prvi, da se u zemlji predstavi kao jugoslavenski pokret, koji se zalaže da Jugoslavija bude uređena na federativnom principu u obliku ustavne i parlamentarne nasljedne monarhije na čelu sa »narodnom dinastijom« Karađorđevića i kraljem Petrom II. Drugi cilj kongresa bio je određen potrebama međunarodne reafirmacije četničkog pokreta, prvenstveno u vodećim političkim instancama Velike Britanije. Postavljeni ciljevi nisu, međutim, imali nikakve šanse, jer je četnički pokret bio tako duboko zaplovio u kolaboraciju sa okupatorima da ga više nikakve jugoslavenske i prosavezničke pro-

²³⁾ Slobodan Nešović, n. dj. *Odluke drugog zasjedanja AVNOJ-a*, str. 114—120.

²⁴⁾ *Spremnost* — Ustaški nedjeljni list, br. 125, Zagreb 1944, — *Treća etapa borbe za uništenje hrvatstva*, str. 3.

klamacije nisu mogle dovesti na široku nacionalnu scenu, kako je procjenjivano da će se to kongresom postići.²⁵⁾

Spoljni pritisak dolazio je iz Velike Britanije u kojoj su uživali gostoprimstvo kralj i izbjeglička jugoslovenska vlada. Iako je predsjednik britanske vlade Winston Čerčil obustavio materijalnu pomoć četničkom pokretu Draže Mihailovića zbog njegove saradnje sa njemačkim okupatorima, on je nastojao da Jugoslavija po završetku rata zadrži oblik monarhije i da kralju Petru II osigura povratak u zemlju i vršenje kraljevske dužnosti.²⁶⁾ Tome cilju trebalo je da posluži vlada Ivana Šubašića,²⁷⁾ u čijem sastavu, pod Čerčilovim uticajem, nije više bilo Draže Mihailovića ni drugih protivnika narodnooslobodilačkog pokreta. U svojoj jugoslovenskoj strategiji Čerčil je računao sa elementima pritiska na narodnooslobodilački pokret, pri čemu je britanska pomoć NOVJ u oružju, opremi i ishrani svakako imala najvažniju ulogu; zatim, kao monarhista, Čerčil je bio čvrsto uvjeren da »monarhistička i dinastička tradicija« u srpskom narodu predstavlja moćno uporište na liniji njegove politike osiguranja kontinuiteta monarhije u Jugoslaviji i povratka kralja Petra II na kraljevski prijesto poslije završetka rata.²⁸⁾

Za razliku od ustaškog i četničkog pokreta, koji više nisu mogli pružiti ozbiljan otpor narodnooslobodilačkom pokretu ni u vojnom, ni u političkom pogledu, pritisak iz Velike Britanije bio je veoma opasan, jer je ciljao u najvažnija opredjeljenja i tekovine narodnooslobodilačke borbe, a međunarodno priznanje nove Jugoslavije uslovljavao ispunjavanjem određenih zahtjeva, koje Tito nije bio spreman da prihvati. U tom pogledu pitanje Istre i Slovenačkog primorja predstavljalo je u Čerčilovoj igri elemenat otvorenog ucjenjivanja, što je negativno opterećivalo odnose između nove Jugoslavije i Velike Britanije. Ponavljala se igra velikih sila s kraja prvog svjetskog rata. Tada se pokušajima da se očuva Habzburška Monarhija otežavalo ujedinjenje jugoslovenskih naroda i obrazovanje jugoslovenske države, a naknadno pristupanje Italije bloku Antante nagrađivalo priključenjem jugoslovenskih nacionalnih teritorija Kraljevini Italiji.²⁹⁾ Sada je britanski premijer Winston Čerčil uporno radio da Jugoslavija zadrži oblik

²⁵⁾ Branko Petranović, n. dj. 2, str. 111—113.

²⁶⁾ Dr Dušan Biber, *Tito — Čerčil*. Zbornik britanskih dokumenata od 28. svibnja 1943. do 21. svibnja 1945. Zagreb 1981, str. 47, 57, 62—64, 66—68, 70—74, 84, 115, 220—227, 290.

²⁷⁾ Dragovan Šepić, *Vlada doktora Ivana Šubašića*. Zagreb 1983, str. 203.

²⁸⁾ Dr Dušan Biber, n. dj. *Zapisnik razgovora između maršala Tita i g. Vinstona Čerčila*, str. 277, 290. *Memorandum Vinstona Čerčila maršalu Titu 12. kolovoza 1944*, str. 291.

²⁹⁾ Vidjeti: Dragovan Šepić, *Italija, saveznici i jugoslovensko pitanje 1914—1918*. Zagreb 1970.

monarhije i da primi kralja Petra II, koji je godinama u sastavu kraljevske jugoslavenske vlade u izbjeglištvu na položaju vojnog ministra i načelnika vrhovne komande »jugoslavenske vojske u otadžbini« držao Dražu Mihailovića, kolaboracionistu italijanskog i njemačkog okupatora, nepomirljivog protivnika i neprijatelja narodnooslobodilačkog pokreta. Čerčilov cilj je bio da se u ime »jedinštva svih jugoslavenskih patriota«, od komunista do monarhista, suštinski oslabi narodnooslobodilački pokret još u toku rata, da bi se poslije oslobođenja zemlje jugoslovenskoj buržoaziji stvorila šansa da očuva svoj društveni i politički poredak u Jugoslaviji. S tim u vezi, on se žilavo i smišljeno opirao Titovom zahtjevu da se oslobođene teritorije Istre i Slovenačkog primorja smatraju dijelom državnog integriteta Demokratske Federativne Jugoslavije pod kontrolom Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije.³⁰⁾ Ponovo je Velika Britanija bila spremna da ove jugoslavenske pokrajine pokloni Italiji, jer se u završnim godinama rata, poslije kapitulacije, priključila antihitlerovskoj koaliciji. Tito je pokazao da je sposoban da ovim Čerčilovim manevrima uspješno suprotstavi strategiju narodnooslobodilačkog pokreta jugoslovenskih naroda i da, oslanjajući se na snagu narodnooslobodilačkog pokreta, prihvati određene ustupke, u nepokolebljivom uvjerenju da će razvoj narodnooslobodilačke borbe i revolucije ukinuti svaku mogućnost da ti ustupci dovedu u pitanje ostvarenje historijskog cilja narodnooslobodilačkog pokreta: obnovu Jugoslavije, u kojoj će jugoslavenski narodi odlučivati o njenom političkom i društvenom uređenju.³¹⁾ U Čerčilovoj igri posebna uloga pripala je banu Hrvatske dr Ivanu Šubašiću, koji se po njegovoj želji našao na čelu posljednje kraljevske vlade, sa zadatkom da organizovanjem pomoći za NOVJ ubrza poraz njemačkih okupatora, ali i da posluži kao mostobran za povratak kralja Petra u zemlju u trenutku njenog oslobođenja. Ovaj dualizam izražen u postojanju legitimne vlade Kraljevine Jugoslavije i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije kao privremene vlade, proizišle iz AVNOJ-a, mogao je da pothranjuje nade u opstanak monarhije i buržoaskog društvenog poretka, ali je stvarno, zahvaljujući stabilnosti i snazi narodnooslobodilačkog pokreta, »radio« na njegovom učvršćenju i širenju. U tom smislu djelovala je Izjava Šubašićeve vlade³²⁾ u znaku pozi-

³⁰⁾ dr Dušan Biber, n. dj. *Telegram Vinstona Čerčila feldmaršalu Aleksandreu, 6. svibnja 1945*, str. 530.

³¹⁾ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, 20, Beograd 1984. *Zemaljskim antifašističkim vijećima (23. juni 1944)*, str. 173—175.

³²⁾ Slobodan Nešović, Branko Petranović, *AVNOJ i revolucija*. Tematska zbirka dokumenata 1941—1945. *Deklaracija Vlade dr. Ivana Šubašića 8. avgusta 1944*. Beograd 1983, str. 626—630.

tivnog odnosa prema odlukama AVNOJ-a, čime je cjelokupna vojna i politička organizacija četničkog pokreta Draže Mihailovića dospjela u ilegalnu poziciju prema vladi u emigraciji. Sljedeći Čerčilovi potezi došli su do izražaja u obrazovanju jedinstvene vlade Tito—Šubašić (9. 3. 1945) i u proširenju AVNOJ-a na Trećem zasjedanju u Beogradu (10. 8. 1945), poslanicima iz Skupštine izabrane 1938³³) koji nisu bili kompromitovani saradnjom sa okupatorima. Pošto je Tito pristao na uključivanje određenog broja građanskih političara u vladi Tito—Šubašić i u sastavu AVNOJ-a, Čerčil je očekivao da će postići svoj glavni cilj: očuvati monarhistički oblik Jugoslavije i buržoaski društveni poredak u njoj. Razvika događaja potvrdio je da je Čerčil pogrešno računao sa monarhističkom tradicijom i opredjeljenjem srpskog naroda. Naprotiv, ukoliko su Čerčilovi zahtjevi za opstanak monarhije i kraljev povratak u zemlju ulazili u orbitu političkog života Jugoslavije u završnoj fazi rata, utoliko je narodnooslobodilački pokret snažnije ispoljavao opredjeljenje za republiku u redovima svih jugoslovenskih naroda, pa i srpskog naroda. U stvari, konfrontacija monarhija-republika imala je mnogo dublji značaj nego što je opredjeljenje za jedan ili drugi oblik jugoslovenske države. Za narodnooslobodilački pokret to je bilo pitanje kome će pripasti plodovi narodnooslobodilačke borbe jugoslovenskih naroda protiv fašističkih okupatora i njihovih kvislinških saveznika — narodima Jugoslavije, koji su se borili za novu Jugoslaviju, ili monarhističko-buržoaskoj grupaciji koja je željela stari društveni i politički sistem, politiran izvjesnim reformama. U konfrontaciji su bila takođe dva shvatanja jugoslovenske misli. Po jednome, konzervativnom, Jugoslavija poslije drugog svjetskog rata treba da predstavlja kontinuitet jugoslovenske države bez bitnih promjena u unutrašnjim i međunarodnim odnosima, pa je tako jugoslovenska misao reducirana na pojam i fenomen države, čiji je zadatak da osigurava blagostanje i napredak svih društvenih slojeva i struktura jugoslovenskih naroda. Po drugom, u toku narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije jugoslovenska misao doživjela je duboke, progresivne promjene i predstavlja novi kvalitet, jer Jugoslavija nije samo državna zajednica ravnopravnih jugoslovenskih naroda, već je to istovremeno i država čija je funkcija da štiti i unapređuje socijalističke interese radničke klase i radnih masa svojih naroda. U Titovoj koncepciji jugoslovenska misao potvrdila se praksom narodnooslobodilačke borbe protiv fašističkih okupatora i njihovih domaćih kvislinških saveznika. Narodnooslobodilačka borba je stvorila mogućnosti da se Jugoslavija ne samo obnovi, nego i uveća nepravedno otrgnutim dijelovima slovenačkih i hrvatskih nacionalnih teritorija na osnovu odredaba mirov-

³³) Slobodan Nešović — Branko Petranović, n. dj. *Krimska konferencija i Jugoslavija — Preporuka Krimske konferencije 11. februara 1945*, str. 649.

nih ugovora poslije prvog svjetskog rata, da se konstituiše kao federativna republika ravnopravnih jugoslavenskih naroda, položi osnove izgradnje socijalističkih društvenih odnosa i otvori epohu socijalističkog samoupravljanja.

Istorija jugoslavenske misli neodvojiva je od borbe jugoslavenskih naroda za nacionalnu slobodu i ujedinjenje. Što je nacionalna sloboda i nezavisnost jugoslavenskih naroda bila opasnije ugrožena, to se jače potvrđivala postojanost i suština jugoslavenske misli na pravcu odbrane njihovog prava na nacionalni opstanak i budućnost u slobodi i nezavisnosti. Svoj istorijski progresivni karakter potvrdila je u pojavi jugoslavenske države na kraju prvog svjetskog rata 1918. godine, a svoju istorijsku postojanost u jugoslavenskoj revoluciji 1941—1945, u kojoj je jugoslavenska državna zajednica obnovljena poslije fašističkog osvajanja, razbijanja i komadanja, u svom punom integritetu, na novim političkim i društvenim osnovama. Jugoslavenska misao i socijalistička revolucija čine dva momenta koja se uzajamno prožimaju u istorijskoj dijalektici obnavljanja Jugoslavije. Socijalistička revolucija mogla je pobijediti zato što je bila jugoslavenska, a jugoslavenska misao mogla se ostvariti u uslovima borbe protiv fašističkih okupatora i domaćih kvisinga samo na socijalističkim principima i opredjeljenjima. Konstituisanjem federativne jugoslavenske države jugoslavenska misao ušla je u epohu socijalizma, a socijalizam je počeo da gradi društvene odnose na integralnom jugoslovenskom prostoru. Štaviše, u svome autentičnom, avnojevskom smislu i obliku, jugoslovenska misao široko je otvorila vrata socijalizmu, kao što je, istovremeno, pojava socijalizma na jugoslavenskom tlu afirmirala jugoslavensku misao novim kvalitetima.

Uzajamno prožimanje jugoslavenske ideje i socijalizma najdublje je vezano za misao i djelo Josipa Broza Tita. U njegovoj koncepciji jugoslavenske federacije iz 1936. godine KPJ dobila je osnovne elemente svoga nacionalnog programa, za čije će se ostvarivanje ona uporno i dosljedno zalagati u svim fazama borbe za socijalizam. U Titovoj strategiji socijalističke revolucije bitan značaj ima borba za nacionalnu nezavisnost jugoslavenskih naroda, kao što je istovremeno socijalističko osmišljavanje borbe za nacionalnu ravnopravnost i nezavisnost naroda Jugoslavije neophodna pretpostavka stvaranja jugoslavenske federativne državne zajednice. Čitavim svojim tokom narodnooslobodilačka borba potvrdila je istorijsku zakonitost Titove strategije jedinstva nacionalnih interesa jugoslavenskih naroda i socijalističkih ciljeva radničke klase i radnih masa jugoslovenskog društva. Ova Titova strategija duboko je prodrla u mase jugoslavenskih naroda i u procesu narodnooslobodilačke borbe opredijelila osnovni pravac njihove političke svijesti. Kao vođa i strateg jugoslavenske revolucije Tito je neumorno podvlačio da je istjerivanje fašističkih okupatora iz zem-

Ije i uništenje njihovih saradnika osnovni cilj narodnooslobodilačke borbe i uporedo s tim da oslobođenje i obnavljanje Jugoslavije isključuje svaku restauraciju starih političkih i društvenih odnosa u njoj, da nova Jugoslavija kategorički protivrječi povratku starog. Po Titovom uvjerenju to je najviše što je mogao da postigne narodnooslobodilački pokret, kome je oslobođenjem i obnovom Jugoslavije pripao epohalni značaj u istoriji jugoslavenskih naroda.

Nezavisno od činjenice što je narodnooslobodilačka borba jugoslavenskih naroda imala relevantan uticaj na Balkanu, Tito nije bio spreman da realizam jugoslavenskog narodnooslobodilačkog pokreta pretpostavi improvizaciji fikcije balkanske strategije. Štaviše, kako su pokazali događaji, skeptično se odnosio i prema ideji jugoslavenske federacije koja bi obuhvatila i Bugarsku. Tempova ideja o formiranju zajedničkog balkanskog štaba, koja je bila prihvaćena na sastanku predstavnika glavnih štabova narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije, Grčke i Albanije sredinom 1943. godine, po Titovoj ocjeni bila je ne samo pogrešna, već i štetna.³⁴⁾ U uslovima kada narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji postaje sve snažniji, osnivanje balkanskog štaba, podvlačio je Tito, »u stvari bi trebalo da potisne našu narodnooslobodilačku borbu, Vrhovni štab i AVNOJ sa nekakvim opšteg balkanskim pokretom, koji se još ni približno nije iskristalizirao u procesu borbe«. ³⁵⁾ Po Titovom uvjerenju nedopustivo je jugoslavenski narodnooslobodilački pokret, koji se kretao linijom jačanja i uspona, izlagati kontroverznim strujanjima i uticajima iz balkanskog štaba, čije bi osnivanje objektivno stvaralo nove teškoće u razvoju narodnooslobodilačke borbe na Balkanu. Odbacujući ideju balkanskog štaba, Tito se istovremeno kritički postavio prema ideji balkanske federacije, odnosno ujedinjenja sa Bugarima.³⁶⁾ Pri tome, on je smatrao da su kombinacije o raznim srednjoevropskim i balkanskim federacijama, koje su se pravile u Engleskoj i Americi, prvenstveno imale smisao u tome da određenim međunarodnim reakcionarnim krugovima omoguće miješanje u unutrašnje stvari pojedinih zemalja u srednjoj Evropi i na Balkanu.

U tom pogledu Tito je ostao na nezavisnoj poziciji i kada se radilo o jugoslavensko-sovjetskim odnosima. Nezavisnost Jugoslavije predstavljala je za njega princip koga se on dosljedno držao u međunarodnim političkim odnosima. To se potvrdilo već tokom jugoslavensko-bugarskih razgovora, kada je vlada Otečestvenog fronta Bugarske pokrenula pitanje jugoslavensko-bugarskog ujedinjenja. U rukovodstvu narodnooslobodilačkog pokreta Jugo-

³⁴⁾ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, 17, *Delegacija CK KPJ i VSNOV-i POJ Svetozaru Vukmanoviću Tempu*, str. 36.

³⁵⁾ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, 18, *Glavnom štabu NOV i PO Makedonije (za druga Tempa)*, str. 18.

³⁶⁾ Isto, str. 20.

slavije bugarska inicijativa bila je primljena kao značajan korak u pravcu jačanja demokratskih procesa i odnosa na Balkanu. S obzirom na razlike u položaju avnojevske Demokratske Federativne Jugoslavije i otečestvenofrontovske Bugarske nužno su se ispoljavale i razlike u pogledu oblika jugoslavensko-bugarskog ujedinjenja. Jugoslavensko-bugarski pregovori započeti su u novembru 1944. godine vođeni su do kraja februara 1945. godine, kada su na zahtjev članica antihitlerovske koalicije Velike Britanije, SSSR-a i SAD prekinuti sa motivacijom da se Bugarska još uvijek nalazi pod režimom primirja kao pobijeđena država u ratu.³⁷⁾ Jugoslavensko-bugarski pregovori obnovljeni su poslije potpisivanja mirovnog ugovora s Bugarskom. Tokom svih jugoslavensko-bugarskih razgovora o ujedinjenju, odnosno o Ugovoru o uzajamnoj pomoći Sovjetski Savez ispoljavao je svoje posebne interese. Prvo bitno je pružao podršku jugoslavensko-bugarskoj federaciji, očekujući da će preko Bugarske oslabiti nezavisnu poziciju Jugoslavije, da bi kasnije, kada su jugoslavensko-bugarski odnosi pružili dokaze o visokom stepenu saradnje i zbliženja, optužio Jugoslaviju da teži potčinjavanju Bugarske. Protiv jugoslavensko-bugarske federacije bili su i predstavnici Velike Britanije, jer su u federaciji jugoslavenskih naroda gledali prst Sovjetskog Saveza i stvaranje uslova za jačanje njegovog uticaja na Balkanu.³⁸⁾ Međutim, nisu samo međunarodni faktori bili protiv stvaranja jugoslavensko-bugarske federacije. Ni jugoslavensko-bugarski odnosi nisu još bili sazreli za oblik federativnog ujedinjenja. Teško istorijsko naslijeđe, izraženo u ratnim sukobima, naročito oštrim u prvom i drugom svjetskom ratu, suviše je bilo prisutno da bi moglo da se eliminiše u kratkom razdoblju uzajamnog prijateljstva i spremnosti da se prošlost zaboravi. Osim toga, u toku pregovora ispoljile su se ozbiljne razlike u shvatanju federacije. Dok je na bugarskoj strani preovlađivalo stanovište u jugoslavensko-bugarskom paritetu u federaciji, odnosno u dualističkom karakteru federacije, jugoslavenska strana dosljedno je zastupala gledište da Bugarska može predstavljati samo jednu od sedam federalnih jedinica u jugoslavenskoj federaciji.³⁹⁾ Kako ni unutrašnji ni međunarodni odnosi nisu bili povoljni za federativno ujedinjenje, vlade Jugoslavije i Bugarske opredijelile su se za sklapanje Ugovora o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći (27. 11. 1947). Ugovor su u Evksinogradu potpisali predsjednici vlada Tito i Dimitrov.⁴⁰⁾ Tako su, po

³⁷⁾ Živko Avramovski, *Devet projekata ugovora o jugoslavensko-bugarskom savezu i federaciji (1944—1947)*, Istorija 20 veka, 2, Beograd 1983, str. 91—124.

³⁸⁾ dr Dušan Biber, n. dj. *Iz Beograda Foreign Officeu, Brigadir Maclean*, br. 120/29. 1. 1945.

³⁹⁾ Živko Avramovski, n. dj. str. 93/94.

⁴⁰⁾ Slobodan Nešović, *Bledski sporazumi (Tito—Dimitrov, 1947)*, Zagreb 1979, str. 150—153.

ocjeni vlada FNRJ i NRB uspješno okončani razgovori započeti u Bledu 30. jula 1947. godine. Po uvjerenju jugoslovenske i bugarske javnosti bio je to značajan korak na putu ka stvaranju jugoslovensko-bugarske federacije.

Razvoj događaja, međutim, ubrzo je dobio drugi pravac. Staljinu nikako nije odgovarala nezavisna pozicija Jugoslavije i jačanje njenog međunarodnog prestiža. U Staljinovoj koncepciji sovjetska strategija nije priznavala nezavisne i slobodne, već disciplinovane i potčinjene. Na Jugoslaviju je iz Sovjetskog Saveza preduzet pritisak u svim pravcima za zbacivanje Tita i sa njim rukovodstva KPJ i države, da bi na čelo Jugoslavije došli Staljinu odani elementi. Ponovo je otpočela bitka za nezavisnost Jugoslavije, ali sada sa novim, nepredviđenim protivnikom, koji je očekivao da će obnovljenoj Jugoslaviji nametnuti sovjetski model socijalističkog razvitka formiran na doktrini svemoćnog centra na čelu sa Staljinom, prema čijem stanovištu je Jugoslavija mogla da opstane samo u položaju odanosti, ustvari podređenosti Sovjetskom Savezu. Po Staljinovom naređenju antijugoslovenskoj sovjetskoj kampanji pridružile su sa vlade i partije zemalja narodne demokratije. Jedan od njihovih prvih koraka u tom pravcu bilo je odbacivanje sklopljenih ugovora. Da bi u ovim zemljama osigurao disciplinovan odnos prema Sovjetskom Savezu, Staljin je slao na vješala i gubilišta sve one njihove rukovodioce koji su ispoljavali prijateljstvo prema Jugoslaviji i poštovanje prema Titu. Otpor KPJ i Jugoslovenskih naroda Rezoluciji Informbiroa, u stvari Staljinovom hegemonizmu, imao je u suštini karakter svenarodne, nacionalno-oslobodilačke borbe za nezavisnost Jugoslavije, za njevu punu samostalnost u definisanju pravca i oblika društvenog razvoja i ponašanja u međunarodnim političkim odnosima.

Ponovo su jugoslovenski narodi dokazali da Jugoslavija nije fikcija, ni vještačka konstrukcija i prolazna potreba određene konstelacije odnosa velikih sila, već kategorički imperativ njihove nacionalne slobode, istorijski pripremljeni i formirani oblik njihovog potvrđivanja i razvitka u budućnosti. Uprkos svojoj oružanoj nadmoći njemački i italijanski fašizam i staljinski sovjetski hegemonizam pokazali su da su nemoćni pred životnom snagom jugoslovenske ideje kojom jugoslovenski narodi iskazuju svoju istorijsku svijest i opredjeljenje da nacionalnu slobodu i ravnopravnost izgrađuju i osiguravaju slobodnom i nezavisnom jugoslovenskom državnom zajednicom.

Istorijsku sadržinu jugoslovenske misli Tito je obogatio spoznajom da samo nacionalno slobodni narodi mogu da grade socijalističko društvo i istovremeno da socijalizam stalno proširuje nacionalne slobode. Niti je jugoslovenska misao superiorna socijalizmu, niti socijalizam potiskuje i ukida jugoslovensku misao. Uzajamno prožimanje jugoslovenstva i socijalizma obilježilo je poče-

tak socijalističke epohe jugoslavenske misli i početak jugoslavenske misli i početak jugoslavenske istorije socijalizma. Organizovanjem narodnooslobodilačke borbe i pobjedom protiv fašističkih okupatora Tito je obnovio Jugoslaviju, koja je svojim revolucionarnim bićem odbila agresiju staljinskog hegemonizma da uništi njenu nezavisnost. Hitler 1941, Staljin 1948. pokazali su na najgrublji način da velike sile ne podnose postojanje Jugoslavije kao slobodne i samostalne države. Od svog postanka, pa tokom međuratnog i poslijeratnog razdoblja, Jugoslavija je bila izložena pritiscima velikih sila, jer je svojim fizičkim postojanjem predstavljala branu njihovim imperijalističkim težnjama. U tom smislu osnovano je gledište da se istorijska zakonitost Jugoslavije izražava u neophodnosti njenog antiimperijalističkog i antihegemonističkog opredjeljenja. Nezavisnu Jugoslaviju ne samo da nisu podnosili njemački i italijanski imperijalisti, nego joj nisu bili skloni ni njeni saveznici iz prvog, kao i iz drugog svjetskog rata. Svi su oni mogli izložiti stradanjima i teškoćama jugoslavenske narode, ali nisu mogli uništiti njihovu rješenost da u borbi za nacionalnu slobodu teže ujedinjenju u zajedničkoj jugoslavenskoj državi, nisu mogli ugušiti jugoslavensku ideju koja izražava istorijsko biće jugoslavenskih naroda i predstavlja ugaoni kamen njihove filozofije istorije. Sa duboko razvijenim čulima za istorijske tokove, Tito je shvatio istorijske korijene, zakonitost i smisao jugoslavenske ideje i elementarno je ugradio u svoju strategiju revolucije. Istorija jugoslavenskih naroda obiluje bunama, ustancima, progresivnim pokretima i revolucijama, ali ona može da pokaže samo jednu jugoslavensku revoluciju. U svim njenim fazama na čelu joj je bio Tito, koji je shvatio da se jugoslavenska misao može ostvariti samo u socijalističkim tokovima i opredjeljenjima, da socijalistička revolucija u Jugoslaviji može pobijediti samo ako je istovremeno jugoslavenska. U Titovoj revolucionarnoj koncepciji i djelu jugoslavenska misao dobila je svoj autentični istorijski smisao da se potvrđuje kao pouzdan program slobode i nezavisnosti jugoslavenskih naroda, kao istorijska svijest o njihovoj uzajamnosti, koja čini bitnu pretpostavku i konstantu njihovog nacionalnog potvrđivanja u svjetskoj zajednici naroda.

Najznamenitiji ljudi u istoriji jugoslavenskih naroda bili su protagonisti jugoslavenske misli i svojim umom i djelom doprinosili ostvarenju njenog programa. Tito je mogao da poslije nacionalne kataklizme i tragedije bratoubilaštva obnovi Jugoslaviju, jer je bio duboko privržen istorijskom programu jugoslavenske misli i znao da ga u teoriji i praksi razvije i obogati revolucionarnom socijalističkom perspektivom. U Titovoj strategiji revolucije i revolucionarnom djelu jugoslavenska misao široko se otvarala socijalističkim procesima, a socijalizam na jugoslavenskom prostoru djelotvorno je afirmirao jugoslavensku ideju. U dijalektičkom odnosu jugoslavenske misli i socijalizma jugoslavenska misao proširivala

se i prožimala socijalizmom, a socijalizam primao jugoslavenski izraz i obilježje. Pošto je shvatio istorijsku zakonitost Jugoslavije, Tito je ovu spoznaju ugradio u osnove svoje strategije i revolucije, u kojoj se jugoslovenska misao provjeravala, potvrđivala i potvrdila na djelu revolucionarnom praksom, obnovom Jugoslavije na temeljima narodno-oslobodilačke borbe jugoslavenskih naroda i jugoslavenske socijalističke revolucije. SFRJ predstavlja najpotpunije ostvarenje jugoslavenske misli i istovremeno najznačajnije Titovo djelo. U istoriji jugoslavenske misli otvorena je nova epoha — Titova.